

Förord

SVEN-ÅKE SELANDER

Lördagen den 9 april 2005 – en minnesvärd dag – när man firade »Den gode herdens söndag» – utannonserades i en stockholmstidning bl.a. följande gudstjänster:

Gudstjänst för kropp och själ i Solna

African Madonna i Hedvig Eleonora

Gudstjänst för stora och små i Täby

Lovsångsmässa i S:ta Clara

Mässa och frälsarkransvandring i S:t Matteus

Das Land der Freiheit. Gottesdienst zum Gedenken an Dietrich

Bonhoeffers 60. Jahrestag der Hinrichtung i Tyska kyrkan i Stockholm

Gudstjänst med bibelundervisning: 2 Tim 2,5 i Betlehemskyrkan, EFS, Stockholm

Möjligheternas Afrika i Immanuelskyrkan, Svenska Missionskyrkan, Stockholm

I en sydsvensk tidning annonserades samma dag följande gudstjänster:

Requiemmässa i Vår Frälsares kyrka, Katolska kyrkan, Malmö

Finns det synd? Temagudstjänst i EFS-kapellet, Lund

Tomasmässa i Fosie

Gospelgudstjänst i Veberöd

Med rum för mina tankar. Gudstjänst som förberetts och genomförs av ungdomar i församlingen i Oxie

Gudstjänst med nattvard i Ljungkyrkan, Svenska Missionskyrkan, Höllviken.

Ett studium av olika teman för den söndagliga gudstjänsten ger anledning till många reflektioner. Varför så många olika teman? Vilken är den liturgiska utformningen? På vilket sätt är gudstjänsten präglad av det trossamfund och den församling i vilken gudstjänsten genomförs? Vilka yttre och inre faktorer spelar en roll för att gudstjänsterna utformas så olika?

Under senare år har gudstjänstutbudet inte bara i Svenska kyrkan utan också i andra trossamfund genomgått stora förändringar. Det hänger ofta samman med kontextuella faktorer men aktualiserar kanske just därför frågor om vad liturgi egentligen är och vad en församling kan vara. Avståndet från bibelundervisning till Tomasmässa kan synas långt, det kan finnas skäl för att en gudstjänstfirande församling firar requiemmässa och en annan gudstjänst för stora och små. Det ger viktiga signaler när någon församling firar gudstjänst med uppmärksamheten riktad mot Afrika och en annan gudstjänst för kropp och själ. Dans och musik spelar viktiga roller i en söndags gudstjänstutbud men det finns också gudstjänster med inriktning på undervisning och förkunnelse.

Årsbok för svenskt gudstjänstliv 2005 har valt att fokusera på två viktiga begrepp: *liturgi* och *församlingssyn*. Naturligt nog är båda begreppen nära knutna till den kristna kyrkans historia och tradition. Hugo Odeberg, nytestamentlig exeget i Lund, lärde oss teologie studerande på 1950-talet att man inte kunde förstå den urkristna gudstjänsttraditionen om man inte var medveten om synagogans gudstjänstfirande med dess koncentration på de bibliska texterna. Den första pingstpredikan var inte mindre genomgripande än profeternas i Gamla testamentet, men nu stod Kristus och Skriften i centrum för bibeltolkningen. Påsken var för den judiska traditionen den centrala högtiden, snart blev den också de kristnas initiations- och dophögtid och påskmåltiden utgångspunkt för återkallandet i minnet under nattvarden av det som skedde »den natt då han blev förrådd». De oinvidas och de invigas olika delar av gudstjänsten utgjorde till en början en grundläggande skiljelinje, markerad i den liturgiska utformningen av den urkristna gudstjänsten.

Den liturgiska traditionen har genom tiderna utvecklats i många olika riktningar. Frågan om vem som leder liturgin: biskopen, prästen eller folket har tolkats olika, frågor om gudstjänstens centrum likaså. 1900-talet har markerat en återgång till urkristen tradition i många kristna kyrkor, vilket

både har öppnat för ekumeniska initiativ och för att liturgin i sina former närmare sig folkliga traditioner och en respekt för att den gudstjänstfirande församlingen i sin helhet ansvarar för och bär liturgin. På ett anmärkningsvärt sätt har särskilt mässfirandet i olika kyrkor kommit att närma sig varandra – »det var ju ingen större skillnad» – samtidigt som det skett en liturgisk frigörelse med många olika gudstjänstformer för skilda mänskliga behov som resultat.

Begreppet liturgi kan svårligen skiljas från begreppet församling. Begreppet församling har också problematiserats i vår tid, men har naturligtvis också sin historia. Vem eller vilka är församlingen, vem eller vilka bildar kyrka, vem eller vilka bär den vidare till nya generationer. Det är inte bara utifrån liturgiska utan också utifrån funktionella och formella perspektiv som församlingsbegreppet problematiserats. Inklusiv eller exklusiv, öppen eller sluten, nationell eller världsomspännande, demokratisk eller hierarkisk – många är de begrepp som prövats för att beskriva vad en församling är. Ekonomiska och praktiska frågor har inte sällan fått bestämma vad en församling kan vara.

Spänningsfältet mellan församlingssyn och liturgi aktualiserar många frågor om gudstjänsternas inriktning och utformning. Det var ingen tillfällighet att man den 10 april 2005 firade requiemmässa i den katolska Vår Frälsares kyrka och inte heller att EFS hade en bibelundervisningsgudstjänst, att man firade en gudstjänst på temat Afrika i Immanuelskyrkan, en gudstjänst för kropp och själ i Solna eller en minnesgudstjänst för D. Bonhoeffer i Tyska kyrkan. Det är därför intressant att belysa frågor om förhållandet mellan församlingssyn och liturgi både i historiskt och aktuellt, i formellt och funktionellt perspektiv. Så sker i denna årsbok.

Årsboken inleds med att *Anders Björnberg* utifrån det konkreta exemplet »Allhelgonamässan», som fått sitt namn efter Allhelgonakyrkan, en distriktskyrka inom Katarina församling i Stockholm, utvecklar en reflektion kring förhållandet mellan liturgi och församling. I »Allhelgonamässan» finner han »en tydligt öppen församlingssyn, också i ekumeniskt avseende – åtminstone i svenskt perspektiv». »Den avskalade liturgin skapar öppenhet för ett brett deltagande». »Samtidigt fungerar den avskalade liturgin så, att den sätter fokus på kärnor i det kristna budskapet, så som de framträder i en mässa, som är så naken som möjligt – och därmed också så tydlig som möjligt. Det

avskalade öppnar också in mot ett tydligt centrum, som jag tror tydliggör att man utgör en kristen församlingsgemenskap just i gudstjänsten».

Problemet med att samtidigt vara öppen och tydliggöra det centrala kristna budskapet exemplifierar och problematiserar *Elisabeth Stengård*. Hon menar att »många nya svenska kyrkor/kapell har en mycket nedtonad specifikt kristen konstnärlig utformning. Kristusbilden har inte så sällan ersatts av moln, jordglober eller utblickar mot naturen». I sin uppsats ger hon flera exempel på sådana tendenser. En effekt av detta kan bli att »ju mer religiöst diskret ett modernt kyrkorum uppfattas som, desto oftare erbjuds donationer med klarare kristet budskap». Inte sällan är det någon i församlingen som sörjer för detta, något som kan tolkas som en församlingens reaktion mot ett alltför otydligt budskap.

Katedralens betydelse belyser *Johan Unger*. Han har som sin huvudtes att »kyrkobyggnaden är – explicit eller implicit – teologiskt utformad efter synen på församlingen, gudstjänsten och Gud. Kyrkan är sin tids arkitektoniska och konstnärliga uttryck för församling, gudstjänst och gudstro. Kyrkorummets är en sakral scenografi. Kyrkobyggnaden med sina rum återspeglar en teologi. Kyrkobyggnad och kyrkorum är en teolog som medverkar till att tolka det som händer där likaväl som skrivna texter». På vilket sätt detta sker utgör centrum i författarens framställning.

Efter dessa uppsatser följer en historisk tillbakablick. *Bertil Nilsson* anlägger i sin uppsats ett förreformatoriskt perspektiv på temat församlingssyn och liturgi. Det är svårt att i dag kunna få veta hur hela den gudstjänstfirande församlingen deltog i den romersk-katolska gudstjänsten, men man kan av de handböcker etc. som var gällande under medeltiden bilda sig en uppfattning om hur man *tänkte sig* samspelet mellan biskopen eller prästen som ansvarig för liturgin och folket som deltog.

Den reformatoriska och delvis 1600-talets liturgiska tradition belystes i föregående årsbok, *Laurentius Petri och svenskt gudstjänstliv*. *Oloph Bexell* tar därför sin utgångspunkt i 1800-talet och följer utvecklingen fram till i dag. »Förpliktelserna i kyrkohandbokens lydelse och anvisningar uppfattades länge på ett juridiskt sätt. I rättsliga termer innebar detta att den av Svenska kyrkan officiellt fastställda gudstjänstordningen skulle följas i alla församlingar. Endast de variationer som var fastställda i handbokstexten fick förekomma». Bexell följer utvecklingen över 1800- och 1900-talen fram till den

försöksverksamhet som ledde till *Den svenska kyrkohandboken 1986* och till en helt annan syn på »bundenheten» vid kyrkohandbokens formuleringar.

Utvecklingen inom Svenska Missionsförbundet, från 2003 Svenska Missionskyrkan, beskriver *Runar Eldebo* som »ett paradigmskifte» som »burits av en önskan att förstå sin egen plats i Sverige och sitt eget anspråk på att vara kyrka. Gudstjänsten har i denna utveckling kommit att spela en speciell strategisk roll, som det skeende i vilket kyrkan blir till i världen. [...] Gudstjänsten som församlingslivets centrum tenderar att få rollen som den händelse som konstituerar vad det är att vara kyrka». Vad detta inneburit i praktiskt liturgiskt arbete ger författaren rika exempel på både historiskt och i nutid.

Anders Piltz utgår från den romersk-katolska tolkningen av förhållandet mellan gudstjänst och liturgi. *Gudstjänst* är epifani: »den synliga manifestationen (en 'epifani') av vad kyrkan är» och är till för att en *ekklesia* ska kunna samlas på varje ort. *Liturgin* är ett »offentligt uppdrag på folkets vägnar eller en tjänst åt folket». Den är en enda lång välsignelsehandling, där Kristus ger sin välsignelse till människor.

Ragnar Holte tar sin utgångspunkt i frågeställningar om språket: »Guds utsäglighet och tillbedjans språk». Han konstaterar att »sett i ett långt historiskt perspektiv är det förbluffande vilket berikande och mångskiftande tillbedjansspråk som växt fram i högmässan under de senaste decennierna. Genom den auktoritet som numera tillerkänns lokalförsamlingen finns det stora möjligheter att till följd av lokalt framställda önskemål välja de mest tillfredsställande alternativen i handboken och ge gudstjänsten en lokal prägel».

Församlingssyn och liturgi har alltså många beröringspunkter. I en funktionellt utövad liturgi förutsätter de varandra. När människor samlas som församling, ekklesia, kring liturgin, uttrycket för det kristna mysteriet, uppstår gemenskap. »Gudstjänstfolket» står alltså i centrum för denna årsbok.

Årsboken ges ut med stöd från Vetenskapsrådet samt i år också från Thora Ohlssons Stiftelse, vilket bidragit till att vi kan presentera viktiga belysande illustrationer.

Sven-Åke Selander